

PARTICIPACIÓN DENDE ABAIXO. ESPACIO SOCIAL, CULTURA, ECONOMÍA E POLÍTICA NO URBANISMO DO CASCO VELLO DE VIGO

Miguel MARTÍNEZ LÓPEZ

Sociólogo

No marco dun estudio sociourbanístico máis amplo, recóllese aquí un exemplo do papel que pode xoga-la participación veciñal na planificación urbana. Esta participación adquire o tratamento de necesidade social: é o medio que as clases máis desfavorecidas teñen de garantir a resistencia á exclusión social e mesmo a expulsión física cara ás periferias da cidade. Faise tamén un traballo de sistematización das distintas dimensións da participación, diferenciando seis: participación decisoria, constructiva, retro-controladora, co-xestiónista, descentralizadora e implicativa.

"Xa sabemos que a cidade non poderá ser conquistada épica-mente; é un artefacto demasiado poderoso e, inda que sexa imaxe espectral, está dotada dun gran poder triturador. Serán necesarios medios diversos, cambios de estratexia, desaloxo da mentalidade miope, emprego de novas tecnoloxías, denuncia permanente da especulación. A 'costra urbana' ten que romperse creando illas onde achar traballo e saúde, como quere o clamor popular."

(Luis Martín Santos)

1. Introducción.

Preténdese neste escrito amosar dúas compoñentes principais do proceso de investigación que estamos a desenvolver no Casco Vello de Vigo dende hai máis dun ano: a) o carácter **implicativo**, activo e participativo que guía toda a investigación; b) o carácter **explicativo** das duras condicións sociais de existencia neste barrio, agravadas, paradoxalmente, se cabe, polas intervencións urbanísticas rehabilitadoras.

Posto que na actualidade atravesamos unha etapa de **aplicación** de propostas derivadas da análise sociolóxica da situación peculiar desta zona urbana, podemos afirmar que a investigación non está rematada. De feito, o que caracteriza a unha investigación *reflexiva* é continuar analizando as consecuencias sociais e políticas dos seus propios achádegos.

Por si só isto xa podería servir de interese para comparar a nosa intervención *técnica* con outras operacións urbanísticas igualmente precedidas de "neu-

trais", "cuantitativos" e "obxectivos" informes sociolóxicos, tal como esixe a lexislación do solo. A investigación-acción-participativa (IAP), ademais, está a ser aplicada con similar "éxito" (isto é, reflexividade, complexidade e desenvolvemento de accións populares) noutro tipo de áreas temáticas (inmigración, educación, cooperativismo, etc.), polo que non só as administracións locais, senón especialmente os movementos sociais e asociativos, poden mirar no presente exemplo as virtualidades deste paradigma de coñecemento para conxugalo coas súas inxerencias¹.

Nembargantes, cabe considerar en pé de igualdade a urxencia de vencellar os resultados e o proceso da investigación coa actual "oportunidade" política que se lle presenta ó Casco Vello coa "concesión" do millonario Plan Urban da Comunidade Europea. É dicir, o valor de uso do coñecemento sociolóxico inacabado, que vai construíndose coas prácticas políticas e coa aprendizaxe pola poboación "estudiada" do seu propio medio, reside en propoñer alternativas vinculantes á administración para que gasten os cartos Comunitarios en accións cun fondo alcance no sentir popular. Este sentir, como veremos, está enraizado nas específicas necesidades sociais dunha poboación castigada sobremaneira, nos últimos tempos, no centro histórico da cidade. Necesidades, como tamén argumentaremos, de invertir radicalmente a desigualdade e a exclusión, que non son, inda que tamén, exclusivas condicións de agravio económico.

En resume, análise e alternativas serán presentadas a xeito de tarxeta de visita da axenda oculta deste misterioso, vital e atractivo barrio, máis lonxe simbolicamente dos seus veciños concidadás, ca físicamente. Por iso será considerado un caso ambivalente de centro-periferia. Para achegármolos a el tentaremos deixa-las xustificacións académicas e as referencias conceptuais, na medida do posible, limitadas ás notas nos pés de páxina.

1.- Dentro da diversa e relativamente descoñecida bibliografía adicada á I.A.P., pode atoparse unha fundamentación do paradigma de implicación-explicación-aplicación en Goyette e Lessard (1988). Nunha recente compilación de experiencias (AA.VV., 1995) recóllese máis en extenso tres versións do que entendemos por "reflexividade" (como auto-investigación da propia comunidade, como auto-investigación do propio equipo sociolóxico, e como recíproco cuestionamiento dos problemas) e do que entendemos, nunha das diferentes dimensións epistemolóxicas posibles, por "participación" (en tanto que verificación práctica/práxica das hipóteses e problemas sociais concebidos). Neste senso, pode atoparse unha alta variedade de fontes teóricas e metodolóxicas noutros dous traballos colectivos (Ibáñez, 1990; AA.VV., 1993), que están estimulando ás investigacións máis anovadoras da actual socioloxía crítica. No ámbito aplicado da IAP á economía social, o traballo e o desenvolvemento local e rural, hai dous estudos latinoamericanos de posible consulta: Sobrino (1989) e Minaudo (1988). Para o urbanismo e a ecoloxía humana en xeral é accesible en castelán a obra de Gudynas e Evia (1992).

2. Socioloxía urbana con metodoloxías participativas.

"Utopía chamáronme os antigos a causa do meu illamento. Sen embargo, hoxe rivalizo coa cidade platónica. E quizáis a avantaxe (a razón diso debe buscarse en que el deseñouna só con letras, mentres que eu, Única, eclipseina amosando homes, riquezas e leis excelentes). Así pois, merecería chamarme Eutopia".²

(Thomas More)

Dende os comezos formais do estudio, a mediados de xullo de 1994, a pesar de termos contacto de antes coa realidade do barrio e co Plan Comunitario, percíbese a gravidade dunha situación límite.

A **desocupación** lenta, progresiva e silenciosa dos moradores orixinarios arrástrase con forza nas tres últimas décadas. A **ocupación** lenta, progresiva e buliciosa de novos colectivos que tamén "habitan" o Casco (narcotraficantes, xoves *nómadas* de fin de semana), marca unha simultánea dinámica de evolución contraposta. O resto de grupos sociais que habitan o barrio (pequenos comerciantes, os arrendatarios especialmente ancianos, as prostitutas, etc.) tamén estarán implicados nalgunhas das tensións máis fortes que se viven na zona: o aparentemente irreversible deterioro do parque residencial e as guerras pola calidade de vida, que enfrontan a residentes con bares "ruidosos" e coas redes da droga.

Un colectivo de xente integrada voluntariamente no Plan Comunitario do barrio e que constitúe a comisión adicada ó urbanismo, está no centro do furacán destes conflitos incrustados no deteriorado corpo histórico da cidade. O singular do seu protagonismo é que se formulan a miúdo a necesidade de defender con datos e cifras "obxectivos" a situación que se vive. En aliñación con tal inqueda, atoparán a posibilidade de conquistar financiamento do departamento de urbanismo do Concello para realizar ese estudio sociourbanístico sobre "como se vive" nas "vivendas" do barrio, pero dentro do marco das esixencias de información sociolóxica e arquitectónica para que o propio Concello desenvolva os plans rehabilitadores do barrio (PERI: Plan Especial de Reforma Interior).

Como se mira con facilidade, a demanda de investigación sociolóxica, que neste excepcional e interesante caso xurde dos propios veciños organizados, ten ante todo diferentes esixencias de **uso político**, segundo consideremos ó actor veciñal ou ó municipal. En segundo lugar, tamén son diferentes os fenómenos conflictivos que se dan no barrio e os aspectos que se solicita "coñecer" ós sociólogos (situación e *necesidades* de vivenda, por un lado; *espacios de rehabilitación*, por outro). Curiosamente, non se pide unha radiografía da totalidade do

2.- Nota: 'U-topos' significa, etimoloxicamente, o non-lugar; 'Eu-topos' significa, etimoloxicamente, o lugar da felicidade. A cidade platónica é a República.

barrio. Tanto a veciñanza concienciada, implicada e loitadora polo barrio, como a burocracia técnica, política e xestora da administración municipal, cónfórmanse con saber o "estado" dunha parte dese esquelete, para intervir despois de maneira que se incida en todo o corpo.

Explicaremos agora, despois deste marco sobre a xénese da demanda de investigación, en que consiste un enfoque de socioloxía urbana empregando metodoloxías participativas.

En primeiro lugar, nós aparecemos codificando esas dúas demandas de investigación como dous aspectos do hábitat: o hábitat privado (vivenda...) e o hábitat público (espacios exteriores...). Pero calquera achegamento crítico ó problema xa indica que poden existir outros intereses de investigación para o resto da xente "habitando", en sentido amplo, o barrio. Igualmente, xa indicamos que nos primeiros contactos as dinámicas do barrio parecían amosar máis problemas, conflitos, desigualdades e exclusións que os restrinxidos ós datos máis dixitalizables e estáticos do hábitat. En definitiva, o hábitat podería ser todo, pero tamén quedarse nunha chea de datos sen sentido. Isto é, sen que proporcionara ningún guieiro fiable para intervir a gusto de todos e todas.

En canto se principian a negocia-las demandas coas partes, principíase ó mesmo tempo a construír unha teoría crítica sobre o que se pode coñecer no barrio. O concepto máis amplo de "calidade de vida" e a análise histórica de como evolucionaron nos últimos tempos as condicións de vida da xente nos seus distintos hábitat e grupos de referencia, máis a evolución do cambio urbano, xurdiron para nós como unha necesidade de coñecemento de maior envergadura. Así, con certa flexibilidade e liberdade, negociouse conxuntamente o abano de posibilidades sobre temas a investigar, sen que os intereses sobre "necesidades" e "planeamento" do hábitat se deixaran nunca de lado nas conversacións.

Unha vez que introducimos unha certa visión sociolóxica na definición dos problemas a investigar (do obxecto de coñecemento), cabe definir igualmente o problema político que atravesa todo estudio, dende que se demanda e paga ata que se utiliza ou almacena. O certo é que hai que acudir cunha visión da cidade, da súa estrutura, da súa imaxe e do seu poder. Esta visión coincide nos suxeitos sociólogos con outras visións sobre a acción política na cidade. En consecuencia, o que se negocia non é só se hai que coñecer datos de vivenda ou necesidades sociais globais de tódolos colectivos habitantes, senon os modos prácticos nos que se vai actuar articuladamente co saber sociolóxico acadado, ou ignorándoo se non convén manifestalo.

Para que o estudio teña sentido, pois, cabía, pola nosa parte, non só representa-los intereses (posibles) de coñecemento para grupos sen poder de negociación dende un comezo -cousa bastante difícil e imprecisa-, senon integra-los nosos proxectos de transforma-la cidade nos dous proxectos de intervención política que neste caso se propoñían -por parte da comisión de urbanismo do Plan e por parte do Concello. Participando nós "políticamente" no desenvolve-

mento e no uso da investigación, como así está a ocorrer, o coñecemento é máis preciso, é máis real xa que ciencia e ideoloxía non son realmente separables das persoas (como tampouco o son os seus sentimentos, e estes tamén ocupan un lugar nas actitudes de descubrimento, comprensión, etc.). Desta formulación derivouse una **implicación** e parcialidade do equipo investigador, comprometidos en satisfacer ó máximo o interese xeral da comunidade do Casco Vello, por moi vago e contradictorio que isto poida parecer.

Foi así como se chegou a comprender que o centro histórico de Vigo non ten un problema principal (a vivenda) ou dous (a rehabilitación das vivendas e dos exteriores), senon unha particular estrutura de desigualdades e dominacións (urbanas e sociais) que evoluciona parella ó planeamento urbanístico e ó desenvolvemento capitalista de toda a cidade³. A operación seguinte foi relativamente sinxela: encher de contido informativo esas estruturas e esa historia. Ámbalas dúas explicarán por que é tan importante, estratéxica e politicamente falando, propoñer solucións radicais á dimensión residencial e de espazos públicos do barrio que tanto veciños organizados como Concello están dispostos a acometer. Para definir a profundidade desa "radicalidade" está a aportación sociolóxica.

O perigo é que os sociólogos acaben por representarse a si mesmos e ós seus intereses. Para combatir este sesgo de clase débese explicita-lo carácter participativo das súas metodoloxías de investigación-acción.

Este procedemento asegura unha democratización do proceso investigador. Proporciona, ademáis, unha máis estreita e duradeira adhesión dos investigadores ós procesos de transformación do barrio, asesorando e dinamizando o protagonismo das bases populares no uso da información sociolóxica.

Neste senso, deixáronse claras dúas liñas básicas deste principio e introduciuse unha terceira por parte nosa, para facer máis reflexivo e proxectivo o proceso se cabía:

3.- Os tipos de estruturas urbanas investigadas son: a propiedade inmobiliaria, os usos da edificación e os sectores de actividade, os niveis de ocupación e desocupación de vivendas, e os estados da edificación. Os tipos de estruturas sociais observadas son: a composición demográfica do barrio, a estratificación en clases sociais, os agrupamentos colectivos formais e informais, e as relacións de poder. Ambos estudos sinalan fortes desigualdades entre colectivos, tanto cuantitativa como cualitativamente, co que obtemos tanto unha idea da bolsa de pobreza que se aloxa no barrio e da sub-áreas específicas de máis ou menos nivel, como dos modos de vivir e sobrevivir nesas condicións. No que atinxe á historia social e urbana do barrio, os puntos fortes están en destacar as tentativas e realizacións de ordenamento urbanístico dende arriba, as transformacións urbanas que lle foron impresas polo "libre mercado", e, especialmente, o tipo de loitas veciñais levadas a cabo na defensa do barrio (dende o movemento polo Castelo de San Sebastián nos primeiros setenta ata agora), ademais do percorrido que a prensa fai no tratamento "imaxinario" da zona. Todos estes elementos teñen unha forza tremenda para explicar por que o barrio está como está e que "necesita". Pero politicamente é máis sinxelo aglutinalo todo en temas integradores, como o "problema da vivenda", o "desenvolvemento eficaz do PERI", ou, actualmente, a "aplicación consensuada do URBAN".

1) Un **control popular** constante do mesmo proceso técnico da investigación por parte dos veciños organizados, regulando o uso dos cartos dispoñibles, aportando as súas experiencias e opinións, preguntando que se coñecía de momento e que ía averiguarse, cáseque cada semana...; e establecéndose, ademais, sucesivas -e non unha única- **devolucións informativas** dos datos provisionais que se ían elaborando, chegando así tanto ós axentes comunitarios como a outra xente que pasaba polos locais, asociada ou non .

2) Un uso participativo das mesmas técnicas de investigación "clásicas", inquérito máis entrevistas (individuais e grupais), esixe aplicar un sentido **concienciador** nos contidos (con poucas preguntas de opinión e moi escollidas en relación ós problemas xa estruturados) e un sentido **implicativo** nas formas (procurando en todo momento que os contactadores, enquisadores e transcritores foran xente do barrio e que foran falando entre eles e con outra xente sobre os problemas que estaban a investigarse).

3) Un estudio de tódolos fenómenos de **participación cidadá** en distintos niveis (institucionais, asociativamente, informalmente, etc.), devolvendo mesmo, a modo de espellos, imaxes pouco congratuladoras e autocríticas para os "clientes" do estudio, amosando de que distintos modos se estaba a participar -ou non- na xestión democrática do barrio. No epígrafe 4 veremos máis polo miúdo algúns exemplos.

Este compromiso pode, e de feito así parece demostralo este estudio, abri-las súas portas de esoterismo dialectal (a xerga socioloxista) á comprensión da súa laboura e da súa utilidade social. En efecto, participar só parece realmente democrático se se participa na toma de decisións, mesmo cando se trata de decidir "delegar" certas tarefas, pero sabendo que cousas se delegan. En lugar dunha profesión liberal-autónoma distanciada das preocupacións populares dende o momento en que remata o seu informe, esta práctica de socioloxía urbana sinala a posibilidade de aportar uns coñecementos propios (unha teoría crítica) por parte do sociólogo profesional sometibles a calquera crítica tanto como nós propoñemos criticar os *coñecementos* (a miúdo só estereotipos) dos clientes, dos movementos sociais e das administracións, sobre a realidade social que supostamente pretenden mellorar⁴.

4.- Coincidimos, pois, coa análise que no último congreso estatal de socioloxía fixo M. Montañés (1995), reservando para o saber sociolóxico unha postura de análise cualitativa de toda "representación" social que configura a realidade para cada grupo social segundo a súa posición. Así, a súa oposición a formar "pseudosociólogos" entre as bases —que non sexan conscientes desas representacións— ou a que os sociólogos se convirtan en "pseudopolíticos" —que pasen das representacións ideolóxicas á práctica política sen pasar pola auto-análise lóxica—, non admite tampouco o extremo clásico polo que se exclúe ós suxeitos investigados de participar nalgunha medida en partes do proceso investigador e mesmo na elaboración das análises; igualmente, a responsabilidade política do sociólogo non se converte nunha cega e acrítica colaboración parcial coas bases e organizacións cidadás, pero si que aporta máis elementos "obxectivos", "subxectivos" e auto-críticos da realidade global, á hora de proxectar accións políticas para cambia-las tornas da dominación. Unha das mellores avaliacións da IAP pode consultarse en Zamosc (1987), en referencia a varios casos latinoamericanos.

3. Desconstrucción da historia e das estruturas: as distintas caras do planeamento urbano.

"A experiencia observada dos movementos urbanos apunta cara un significado urbano que representa a alternativa á cidade que xurde dos intereses e valores da clase dominante. A cidade alternativa é, polo tanto, unha rede de comunidades culturais definida polo tempo e o espacio, autoxestionada politicamente con miras á maximización do valor de uso para os seus residentes. Este valor de uso é decidido e reexaminado sempre polos propios residentes."

(Manuel Castells)

Pódese obter unha concepción xeral, a vista de paxaro, se consideramos algúns resultados do estudio atinxindo ás dúas dimensións enunciadas (historia e estruturas). Tanto para veciños e veciñas, como para xestores profesionais, esta simplificación da análise pode, sen embargo, dar unha distancia sobre o máis cotiá e facilitar con forza calquera argumentación para intervir no cambio urbano segundo o criterio do "interese xeral".

3.1. Relatividade e comparabilidade histórica.

É coñecido que noutras cidades do contexto sur-europeo a situación dos centros históricos é relativamente similar, e que principiou a tratarse con criterios conservacionistas fronte a criterios hixienistas-derrubadores tan só dende hai unhas tres décadas.

Numerosos fenómenos, tales como o "despoboamento" ou a "terciarización", son compartidos pola maioría de cidades sometidas a comparanza (varias portuguesas e italianas, as grandes metrópolis como Madrid, Barcelona ou Bilbao, e varias cidades de tamaño medio, Salamanca, Santiago, Vitoria, Oviedo, Alcoy, etc.). Pero as coincidencias superficiais non nos deixarían miralo-bosque se non atenderamos a procesos máis significativos. Por exemplo, é común observar unha constante contradicción entre o *novo interese* polo valor monumental -"a pesar" da xente que ten en gracia o seu disfrute herdado- destas áreas expresado nos Planos Especiais de "Rehabilitación", e o continuo e *anovado interese* do libre mercado (inmobiliario e terciario, sobre todo) por introducirse nestas áreas e rendibilizar modos de "Reproducción" do capital, unha vez que estas quedan limpas de xente "indeseñable".

Do mesmo xeito, non se pode afirmar que tódalas cidades examinadas seguiran a mesma traxectoria. É máis, así como tanto en Europa como no Estado tras cada período de "anovamento" urbano no centro histórico se acelera a expulsión da poboación autóctona e esta é substituída por clases medias-altas, mentres que a vella e pequena burguesía ve revalorizadas as súas propiedades,

tamén ocorre que cada cidade é un mundo: as raíces culturais e a experiencia organizativa e política das asociacións veciñais, imprimiron nalgúns casos un xiro particular á comprensión das intervencións rehabilitadoras (en Xixón, por exemplo, as entidades veciñais acadaron algúns espazos extra de uso cidadá coa rehabilitación, por outra parte moi turística e rendibilizadora).

Como simple comparanza que axude a buscar alternativas no Casco Vello, debe lembrarse que nalgúns casos franceses as subvencións a propietarios e inquilinos foron especialmente elevadas e xenerosas (a fondo perdido en moitos casos, con intereses por baixo do 5% e con créditos a máis de 20 anos). Nalgúns cidades italianas e portuguesas na década dos '70 o exemplar foi, sen embargo, a forte participación descentralizada de pequenos grupos de base na concepción e "reconstrucción" dos barrios. Sempre cunha prioridade básica nas medidas residenciais. A vivenda obreira, social e barata era o primeiro punto da axenda destes planos.

Por contra, non é infrecuente observar nas experiencias españolas unha maior preocupación polo museísmo e a rendibilidade simbólica proporcionada pola ubicación nos cascos de edificios institucionais. O que si paga a pena destacar no noso contexto máis inmediato do sistema urbano é que a adquisición de propiedade pública, tanto para vivenda social como para equipamentos, e a implantación simultánea -á rehabilitación de exteriores- de servizos sociais, supoñen variacións con respecto ó modelo importado.

A carencia de visión integral, a falla en medidas menos controladoras e acriticamente integradoras da poboación marxinal en plans de desenvolvemento endógeno, e, sobre todo, o rexeitamento práctico ó pluralismo participativo profundo e decisorio, fan que todo este urbanismo simplemente reestructure o mosaico espacial dun capitalismo en crise con respecto ós mercados tradicionais que configurou nas cidades (de traballo, inmobiliario, turístico, etc.)⁵.

3.2. *Historia do planeamento e da resistencia.*

Se o economicismo é mal compañeiro para valorar as potencialidades dos plans rehabilitadores, peor é, como dixemos, esquecerse dos sentimentos e identificacións culturais que a xente ten co seu medio de vida.

5.- Os procesos de substitución por clases medias, chámanse na literatura anglosaxona "gentrification". Pode verse unha explicación en Zárate (1991), e varios exemplos empregados aquí como contraste en Álvarez Mora (1979), Álvarez Mora e Roch (1980), Asociación de Vecinos La Corrala (1994), Campos Venuti (1981) e De Oliveira e Marconi (1978). Na maioría de cidades dispónse dos proxectos, memorias e amplos dossiers, pero só unha contrastación con asociacións veciñais e autores que indagan sobre as consecuencias sociais dos plans de rehabilitación amosan como a pobreza se acentúa e a desigualdade urbana persiste máis aínda: Manzanos (1992), Alabart et al. (1994), Busto (1991), Souto (1990), Leonardo (1989). Para o caso de Galicia, incluíndo mención ó premiado internacionalmente caso de Allariz, pode consultarse o estudio de custos económicos que fai Pino (1994).

En efecto, a mitoloxía xerada polo recinto amurallado, cunha construción que data de 1655-1665 non significaría nada como punto de orixe histórica da cidade de Vigo se non aconteceran diversos feitos de vivir dentro, fóra e a través deste borde tan simbólicamente artificial. Neste escrito de síntese en lugar dun completo percorrido histórico polo levantamento e permanencia do casco, unicamente fixarémola atención nalgúns dos devanditos feitos.

A primeira parada deberá facerse nos anos nos que a cidade medra compulsivamente e se diversifican as actividades comerciais. Así, créanse os arrabais como o da Falperra e o do Pracer, e as zonas da burguesía catalana no Areal xa fóra do chamado Casco-, a mediados do século XVIII. As murallas xa demostraran a súa ineficacia contra ataques de corsarios ingleses e mesmo como defensa ante pestes e outras epidemias. Nembargantes, no transcurso dos séculos derrúbanse varias igrexas significativas e a mesma muralla a finais do século XIX, sen contemplacións. Dende principios deste século o tranvía arrincarase case que do pé do Casco Vello, e co *desarrollismo* dos anos '60 as diferencias sociais que se establecían dentro e fóra da muralla entre grupos e clases sociais, quedarán algo máis homoxeneizadas (pola forte decadencia que sacudiu a quen ficou no Casco: murallas máis arrabais).

O planeamento urbano xa dende o século XIX propónse acabar co Casco Vello. Primeiro foron as cuadrículas de Muller en 1810. Despois a apertura de viais transversais polo casco promovidas por Marcoartú en 1841. Nos bordes de Carral e do malecón próximo ó Berbés xa interviu García Olloqui en 1870. Co proxecto de abrir Elduayen en 1879, Fernández Soler gañou a primeira e sonada gran oposición cidadá, movida, sobre todo, por intereses inmobiliarios, máis ca por conservación de trazados como o de Pracer, que chegaba ata a Constitución. Durante todo este século as "solucións" hixienistas de Ramiro Pascual en 1907, o racionalismo zonificador e maxestuoso de Palacios en 1932, e o *desarrollismo* constructor impulsado polos tecnócratas do franquismo (Bidaigor, sobre todo, en 1947, propoñendo a substitución do castelo de San Sebastián polo actual Concello), sempre mantiñan a idea de reestructurar completamente o Casco á marxe dos seus habitantes autóctonos e de calquera criterio de conservación sen inmediata rendibilidade económica.

A segunda gran protesta popular fronte ó urbanismo municipal chegará co Plan Xeral de Ordenación Urbana de 1971 que permite definitivamente a construción do Concello e contempla sen piedade a desaparición-hixienización do barrio da Ferrería. Aquí xurde con forza o movemento veciñal do barrio, acadando un relativo éxito, por parálise das intervencións, se ben non se conquiren grandes avances para a zona noutro senso. Dende entón, principalmente a Asociación de Veciños leva denunciando numerosas ruínas e derrubos con graves perigos físicos para os seus habitantes, amáis de loitar sen gran eficacia polo mantemento de edificios singulares fronte á especulación máis descarada (sobre todo en Chao, Cánovas do Castillo, praza da Princesa ou os famosos edificios de Asefal e do antigo "kiosco", coido que obra de Palacios, -agora atroz triángulo esquinado- en Elduayen).

Só coa aplicación do PERI dende 1992 timidamente e con máis intensidade en 1994, puido mirarse outro xeito máis institucional de participación popular no urbanismo. En efecto, o momento analizador máis interesante xurde en 1984, cando a redacción do PERI é exposta públicamente e acada un gran consenso. Cal será a sorpresa anos despois cando se comproba que as argumentacións sociais contidas naquel documento fican en segundo plano e a profunda participación popular anunciada remata en meras consultas ós proxectos completamente decididos dende o último goberno tripartito que puxo definitivamente en marcha, polo menos, a aplicación das medidas rehabilitadoras (colándolle varios goles, por certo, ó asociacionismo, como foi a última e apresurada obra da praza do Rei, no decadente frontón consistorial)⁶

3.3. *A historia presente que inventa a prensa.*

Co uso do termo "invención" quérese aludir á artificialidade das construcións simbólicas que a prensa local elabora sobre o barrio, sen reduci-lo máis mínimo a eficacia de persuasión que sobre esa realidade inventada teñen os mass-media.

O importante, dende a nosa avaliación, é que se fale do tempo histórico do que se fale, sempre os media tentan consolidar unha imaxe estática e estable dunha realidade, neste caso urbana e social. É dicir, constrúese un presente estático eliminando as variacións dinámicas reais e, consecuentemente, as disidencias dos actores sen capacidade de ter voz na prensa. Un conxunto, pois, de estáticas e parciais verdades, dá lugar a unha gran mentira que, non obstante, ten unha gran influencia política.

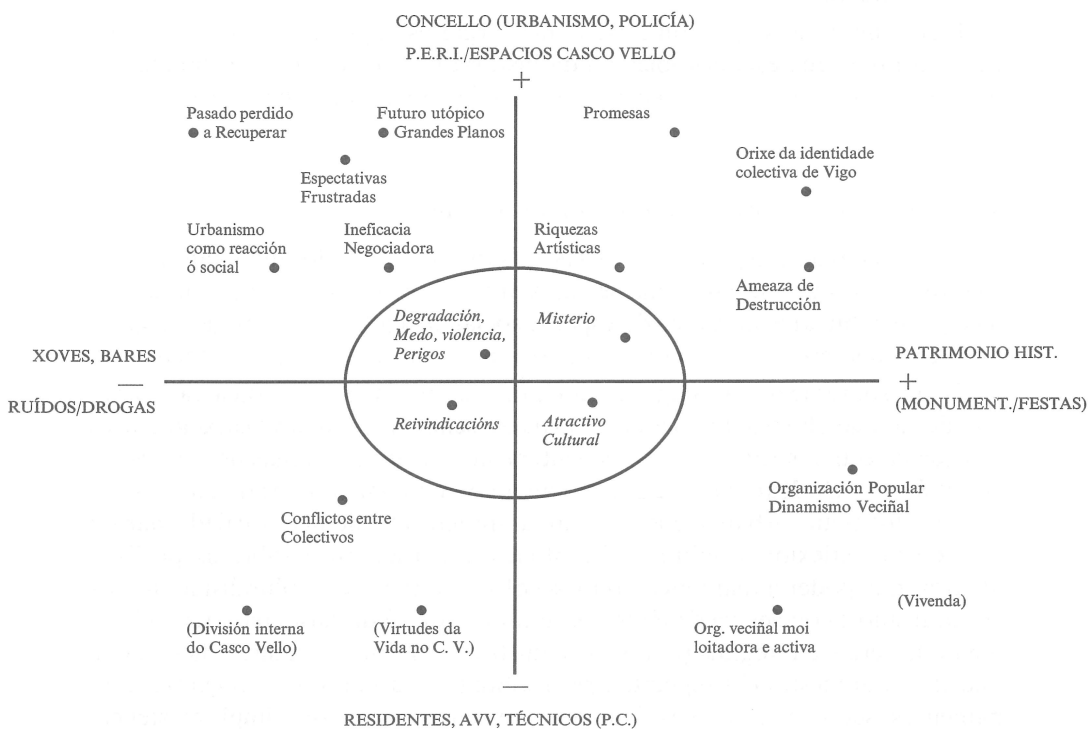
No gráfico 1 poden verse os catro eixos vertebradores do discurso da prensa sobre o Casco Vello durante os últimos anos. Ó mesmo tempo, con só recorrer a identificar quen fala en cada nova, pode tamén percibirse que os actores privilexiados en aparecer na prensa son tanto políticos como dirixentes veciñais (incluso ata nós mesmos, como sociólogos), e entre todos invéntase a axenda de temas prioritarios no barrio. No espacio comprendido entre os catro eixos (Urbanismo-Policía; Patrimonio Histórico-Festas; Veciños-Asociacións; Xoves-Bares-Droga) aparece o sorprendente consenso sobre a importancia de catro fenómenos superficiais.

Os catro temas que ubicamos máis preto dos eixos foron: a/ o misterio e riqueza artística do barrio; b/ o atractivo cultural-festeiro; c/ o estado de degra-

6.- Aparte do libro xa citado de Souto (1990) e do noso estudio, Martínez et al. (1995), onde se tratan máis en extenso estas cuestións, poden consultarse dúas boas obras de Pereiro (1981) e Garrido (1994). Coas nosas indagacións in situ tamén descubrimos a forza acadada hai uns catro anos por un colectivo reivindicador de vivenda social, case desintegrado na actualidade, entre outras razóns pola perversidade dos seus obxectivos: conqueri-la vivenda dentro ou fora do barrio, e claro, foi sempre fora, na periferia urbana (con menos servizos, accesibilidade ó centro, etc.: con outro tipo de exclusións sociais).

GRÁFICO 1

Ubicación espacial das imaxes centrais inventadas pola prensa (en cursiva, ó redor da intersección dos eixos) e dos problemas que fican como exteriores, de segundo orde en importancia para os medios de comunicación (os máis alonxados do centro de intersección). A participación veciñal loita por impor entre os significados centrais aqueles problemas relegados pola prensa ó secundario. (Elaboración propia).

dación, medo, violencia e perigos; e, finalmente, d/ o clima de reivindicacións veciñais, quedando latente o contido destas demandas.

Na ideoloxía latente do discurso periodístico fican, curiosamente, cuestións máis artelladas estruturalmente no entramado social e urbano (máis duradeiras historicamente e máis relevantes nas relacións de segregación existentes): a'/ a ameaza constante de destrución; b'/ as loitas pola vivenda "autóctona"; c'/ as virtudes culturais da vida no barrio e as divisións internas entre colectivos; d'/ o regreso á recuperación do pasado como alternativa ás expectativas frustradas polo planeamento urbanístico.

Esta análise e a súa posta en relación dialéctica (a/ con a', b/ con b', etc. e os temas coas prácticas políticas) amosa xa un **espacio social** feito tanto de his-

toria como de símbolos, onde cada individuo e cada colectivo toma un posicionamento. No seguinte apartado veremos que un enfoque de socioloxía urbana crítica tamén explica as posicións, porque estas explican, a súa vez, a reprodución da desigualdade, da exclusión social (pobreza, marxinalidade...) e do sometemento (fracaso asociativo en reivindicacións fortes, dinámicas de participación simulada...)⁷.

É de suliñar, pois, que non existan máis órganos populares de comunicación que contrarresten esta apropiación da historia do barrio, onde se eliminan os puntos de resistencia e se destacan os puntos de imposición urbanística.

3.4. *Clases, grupos e redes da estrutura social local.*

Pola súa parte, segundo as nosas observacións e valorando tanto datos cuantitativos como declaracións persoais diversa e estruturalmente seleccionadas, pode debuxarse un cadro do espacio social dependendo agora da estrutura de capitais (productivos, culturais e sociopolíticos) e de relacións sociais.

O que sobresa e desta categorización non é tanto a visión holística da "comunidade" que se obtén sobre o espacio urbano, senón as peculiares características de cada colectivo social que, consecuentemente, determina unhas peculiares *necesidades sociais*. Xunto a este punto, tan ambiguo como esquecido das xustificacións dos plans urbanísticos, está unha aprendizaxe de maior calado para o vecindario: reflexionar sobre a súa situación estrutural e sobre as posibles alianzas que podería manter con outros colectivos (con certo pluralismo, multiculturalismo e conciencia de intereses comúns, non só de clase) para reivindicar melloras xerais e integrais (non só urbanísticas -"traballo e saúde", dicía a cita inicial, e "autoxestión" a seguinte-, pero sobre todo urbanísticas -vivenda, equipamentos, servicios-, e cun estilo cooperativista, xa que a súa simple existencia non garante a paliación dos problemas).

Podemos falar en grandes termos da existencia dunha ampla e maioritaria clase baixa no Casco (en torno ó 65% da poboación), dunha clase media e medio-baixa (en torno ó 25%) e dunha clase medio-alta (sobre o 10%). Pero isto debe facerse con todas as salvedades pertinentes, xa que só unha elaboración complexa da composición de clase pode ilustrar as peculiaridades grupais internas e transversais das pertenzas de clase. Así, cruzamos ponderadamente os datos socioeconómicos (ingresos per cápita, emprego-situación laboral...) con datos principalmente culturais (niveis de consumo, cualificacións...).

7.- Sen completa exhaustividade, pero tampouco tomando unha pequena mostra representativa estatística-distributivamente, fíxose un seguimento de periódicos locais (Faro de Vigo, Atlántico, La Voz de Galicia, A Nosa Terra) e outros media máis esporádicos (El País, emisoras de radio, etc.), entre febreiro de 1994 e marzo de 1995 (inda que tamén recolliamos algunhas novas anteriores).

GRÁFICO 2

Espacio social de grupos e colectivos que constitúen os axentes sociais urbanos, con distintos graos de poder e distinta situación na xerarquía de "activismo" no Casco Vello. Tanto a AVV como a Parroquia (de Sta. María) son dous grupos fortes dentro do Plan Comunitario. Este esquema supón unha especie de espello sobre o poder que axuda a comprender dende onde e con quen se participa a nivel local. (Elaboración propia a partires das categorías de Villasante, 1989).

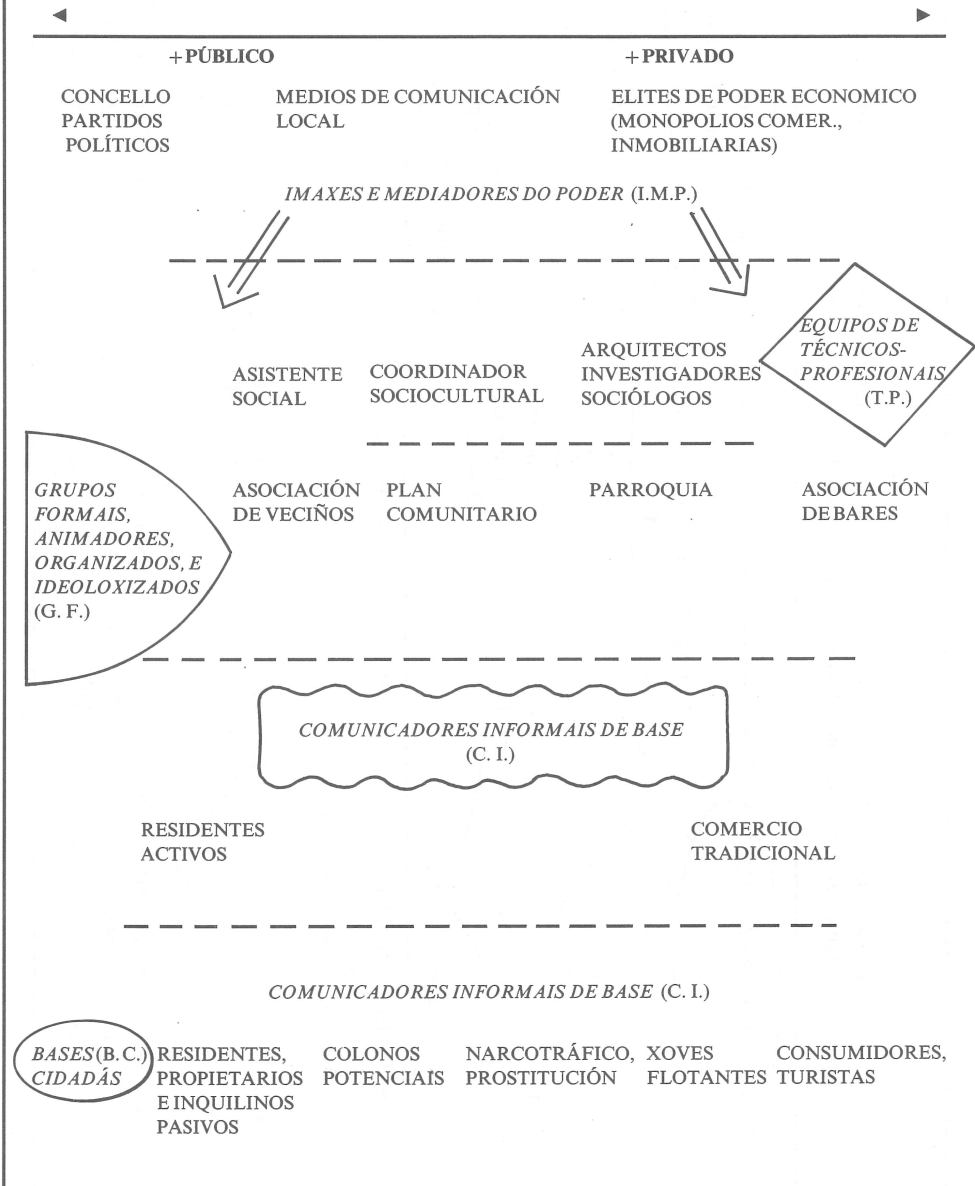

GRAFICO 3

Rede de relacións intergrupais, que amosa as alianzas fortes (con trazo continuo), as algo máis febles (con trazo discontinuo) e as relacións conflictivas (con dobre trazo) existentes, nos últimos anos, entre os axentes sociais urbanos do Casco Vello.

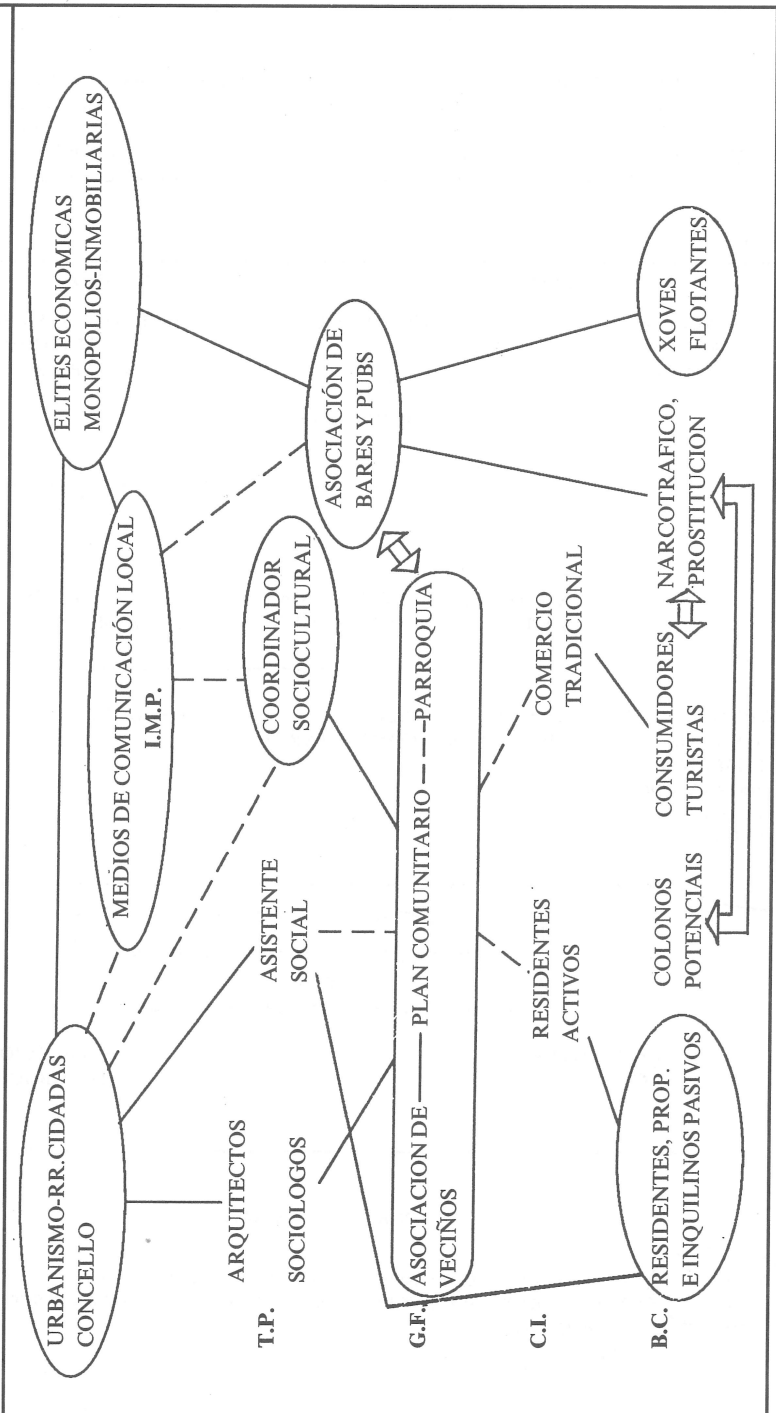
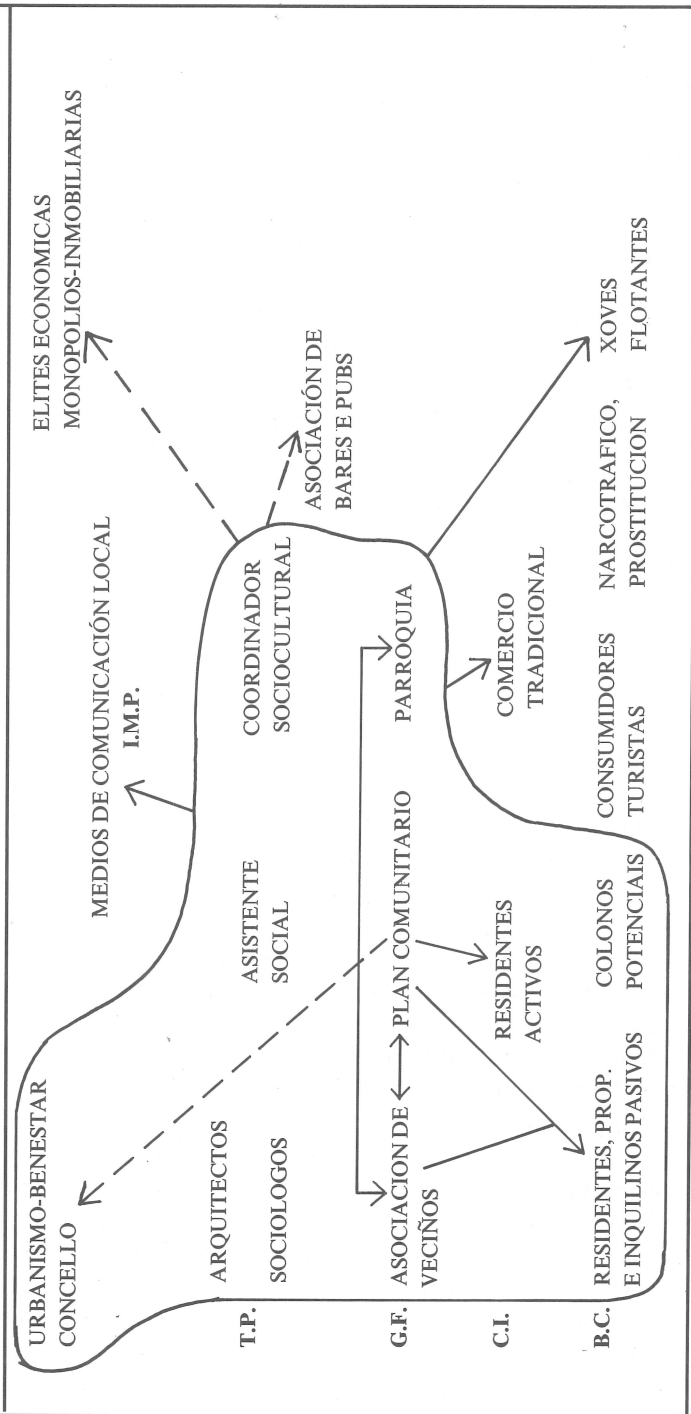

GRAFICO 4

Conxunto de acción e posibilidades de establecer máis fortes alianzas horizontais e verticais para incrementalo grao participativo na autoxestión popular do urbanismo do Casco Vello. As flechas precedidas de liña continua indican a necesidade de formar alianzas estables de cooperación dende a autonomía de cada grupo (ademais, hai distintos tipos de residentes e inquilinos a considerar...). As liñas discontinuas sinalan a necesidade de contar con algún grao de colaboración eventual e en condicións igualitarias, de reciprocidade. (Elaboración propia)

Ante o predominio dunha poboación moi dependente en termos económicos e culturais (precarizados, con subsídios varios, en paro, na economía sumerxida, como transeúntes, con máis do 55% de unidades familiares con ingresos inferiores a 80.000 pts/mes, e cun 30% de persoas con ingresos inferiores a 40.000 pts/mes, cunhas porcentaxes superiores ó 60% de poboación analfabetos totais ou sen estudos...) aparecen tamén: a) datos de interesantes adscripcións culturais que proporcionan seguridade identitaria (a parroquia, o mundo do mar, os cursiños e as festas organizadas pola Asociación, etc.); b) colectivos de idade e xénero con inestabilidade laboral, pero compensadores da exclusiva presentación da zona como "avellentada" (sobre un 20% da poboación é maior de 65 anos, pero hai sobre un 45% de poboación entre 16 e 45 anos con algunhas posibilidades de continuar...); c) fortes minorías activas con alto capital relacional (sociopolítico) que enlazan a varios grupos do barrio e, sobre todo, crean un magma de xente comunicada pero pasiva, que en certos momentos pode mobilizarse (o gráfico de redes de relación sinala, nembargantes, que a distancia fundamental se dá con respecto a non residentes fixos: xoves, turistas, drogadictos...; nós constatamos que entre sub-áreas do Casco tamén existen férreas e invisibles fronteiras de relación).

3.5. *O espacio construído/derruído estrutura as posibilidades de vida.*

Nótese, pois, que decimos "posibilidades", co cal queremos argüír o noso punto de vista sobre a lóxica social de transformala cidade, que parte das condicións urbanas para formular posibilidades, dentro dos obxectivos (sociais, culturais e políticos) que se marcan fundamentalmente os moradores.

Esta lóxica, como se ve, soe estar en contradición coa idea de cidade segundo o criterio de "modernización económica" que se quere aplicar por igual a tódalas persoas e grupos (mesmo a quen traballa relativamente á marxe do mercado: amas de casa, estudantes, etc.). En consecuencia, o primeiro que desexa a xente do barrio é unha cuestión social, unha calidade de vida. Aquí a percepción do espacio urbano, de relación pública e de interacción veciñal, ten tanta importancia como o estado da propia vivenda.

Así podemos explicar a droga como un problema de "imaxe", máis que de seguridade física; os ruidos da "movida" dos pubs como un problema de terciarización especializada que fai fuxir a pequenas tendas, máis que un rexeitamento ó consumismo xuvenil; e a vivenda como unha entidade de reprodución social que ten as súas complexidades económicas para asegura-la acomodación cercana dos descendentes sen perde-las "avantaxes" das rendas antigas, máis que un aferrarse ás vellas madeiras e rústicas pedras; todo iso, entón, está a determinar a segregación espacial interna do barrio e o deterioro curiosamente máis acentuado (e menos invertido polas autoridades) nunhas zonas en relación a outras.

GRAFICO 5

División en áreas sociais do espacio urbano do Casco Vello, elaborada a partires de datos estadísticos, itinerarios físicos, imaxe urbana e percepción veciñal do espacio. Partiuse da división en distritos e seccións, para chegar despois a trazar máis homoxeneidades e diferencias non contempladas pola división catastral-municipal. As áreas destacadas sinalan as prioridades actuais de intervención social e urbanística, que centrarian as reivindicacións populares para facer equitativo e integral o proceso rehabilitador (inda que existe tamén unha problemática de especial interese no Berbés, no entorno de Real en no resto da Ferrería). (Elaboración propia).

O noso traballo consistiu, en colaboración con arquitectos, en averiguar tanto o estado dos materiais constructivos como as edificacións máis singulares e con ubicación máis estratéxica para canaliza-los "problemas sociais" que se lle adscribían ó espacio urbano.

A análise sociolóxica neste caso, pois, tenta relacionar sistematicamente os espazos sociais (históricos, culturais e estruturais) coa guettización diferencial do barrio en sub-áreas, localizando, por exemplo, os lugares de paso común (a ruta turístico-comercial dende o porto ata a praza da Constitución) e aqueles completamente censurados (pasadizos, "picaderos", pequenas escaleiras, ¿o feroz lavadoiro de Poboadores para os non residentes?).

A avaliación efectuada de seguido demostrou que as zonas de maior status (as máis preto do ensanche e o chamado Ben de Interese Cultural), entre as nove nas que compartimentamos "dinamicamente" o barrio, eran ademais as primeiras receptoras de obras de saneamento e rexeneración exterior, agás puntuais intervencións nas zonas máis degradadas e con maior ocupación polas clases baixas (Santiago, Poboadores-Peñasco-Pescadores, Ferrería e Chao). Estes lugares, lóxicamente, requiren na actualidade unha maior atención *integral*.

Por último, en canto ós usos da edificación, a ocupación e as condicións de insalubridade das vivendas, e a dinámica espacial da propiedade, cabería engadir que tamén as desigualdades sociais poden espacializarse nestes casos (por exemplo, hai áreas do Casco co 5 e 13% de vivendas sen baño, xunto a outras sen ningún caso disto recollido mostralmente). A especulación inmobiliaria, en fin, quedou unicamente constatada en casos particulares nos que foron narradas estratexias para desaloxar a inquilinos actuais, abandonando completamente o estado da propiedade buscando a declaración de ruína, forzando á alza os prezos de aluguer, adquirindo numerosas propiedades con testaferos, e con inusitados desexos de venda por parte de moitos propietarios. Este proceso é propio da pequena propiedade inmobiliaria, mentres que a grande (como a posuidora da Panificadora) busca a presentación e aprobación de ambiciosos proxectos constructivos en altura, sen ningún respecto pola paisaxe do barrio e polos poucos sinais de identidade e espazos abertos aínda presentes⁸.

8.- Sería moi longo referirnos a toda a literatura especializada que nos serviu ós efectos de analizar os elementos destes dous últimos puntos. Cecaís é máis importante destacar aqueles autores nos que os conceptos clave de "redes", "vecindario", "imaxe urbana", "vivenda social" e "clase social" están pensados con especial influencia na nosa postura teórica: Villasante (1989), Lisón et al. (1993), Keller (1975), Liych (1985). Harvey (1997), Mingione (1994), González (1992) e Gaviria et al. (1990). A elaboración da enquisa sobre aspectos de estrutura social e diferencias "culturais" en xeral estivo seguindo de preto o traballo de ano de C. Llès (1991).

4. As necesidades sociais de participación e de autoxestión.

"Dentro da perspectiva convivencial, o equilibrio entre a xustiza na participación e a igualdade dentro da distribución pode variar dunha sociedade a outra, en función da historia, dos ideais e do medio ambiente desa sociedade."

(Ivan Illich)

Os anteriores epígrafes posúen a aparencia dunha consistente sistematización, mais a realidade é que esa obxectivación global dos fenómenos sociourbanísticos do Casco Vello foi elaborándose conxuntamente entre investigadores/as e veciños/as do barrio. Recoñecer e provocar intensamente isto constitúe o primeiro principio participativo deste estilo sociolóxico de traballo.

Pero unha visión de cidade en constante arrequeamento e ofrecendo contínuas posibilidades de intervención urbana ós movementos sociais, non se contenta con diagnosticar as *enfermidades* de cada subsistema social (economía, política, historia, cultura, urbanismo, etc.) como se de ciruxía estética sobre as extremidades se tratara. As demandas plurais do conxunto de actores sociais involucrados (vecindario organizado, sen organizar, dirixentes, bases, non residentes, institucións, etc.) deben respostarse pola análise sociolóxica tamén ó mesmo nivel de importancia que o saber obxectivo sobre a historia e as estruturas.

O problema é evidente: 1) hai varias demandas, 2) requírese coñecer fundamentalmente dous tipos de *necesidades* (vivenda e ordenamento urbano), e 3) o paso das demandas ás necesidades está mediado por máis relacións sociais que as establecidas co equipo de sociólogos (hai máis intereses e conflitos inmediatos en xogo, que tanto os investigadores implicados como os que se queren neutrais deben considerar significativamente nas súas análises). Veremos neste punto que é posible atopar *necesidades sociais* dun carácter máis xenérico cas necesidades individuais que cada grupo privilexiado chega a percibir limitadamente. Igualmente tentaremos amosar que o estudio sociolóxico (sociopolítico, psicosocial e socioecolóxico) dos procesos de participación popular na xestión urbanística do barrio descubren tanto as complexidades económicas das "infraclases sociais" como as necesidades dunha profunda e radicalmente democrática participación popular na xestión da súa vida e do seu contorno. Todo isto é a consecuencia lóxica de tentar averiguar cales son as distintas caras do planeamento urbano.

O argumento básico ó que nos queremos opoñer fórmulase deste xeito: cada barrio está sometido ós intereses xerais da cidade, consistindo estes no desenvolvemento económico da mesma, polo que os cambios físicos na distribución de usos e recursos poden acarretar pequenos cambios sociais prexudiciais para algúns barrios, pero un beneficio xeral para o conxunto urbano no longo prazo. Tomando o estudio monográfico dun caso como o Casco Vello, pode

comprobarse que os prexuízos para as clases traballadoras e infraclases poden ser tan irreversibles que a reestructuración económica xeral de Vigo, ademais de incerta a longo prazo pola vía actual competitiva e periférico-dependente, incrementa a condición desigual de (sub)existencia da xente máis pobre. O eixo disto é o desprazamento, físico e social, que se dá intermitente e silenciosamente dende o casco histórico en decadencia cara a periferia da cidade. Este desprazamento, e aí está a clave, é máis dislocador se cabe cando se produce rápida e manifestamente, cando principian a executarse os plans de rehabilitación parcial (por zonas privilexiadas, nas vivendas da propiedade con máis recursos, etc.).

É unha necesidade social manter á poboación orixinaria no barrio, non tanto por crear unha artificiosa cohesión imposta dende as élites dirixentes, senón por evitar que as seguridades propias da economía informal, das redes veciñais, familiares e de solidariedade se fracturen. A pobreza é, sobre todo, carencia de relacións sociais. Así, coa crise do sector pesqueiro, unha gran parte da poboación mariñeira do barrio perde non só o traballo senón tamén o colectivo vencellado a el. Tamén unha parte da poboación do barrio que traballa no secundario (asteleiros, conserveiras, etc.) fica tan só con máis cultura reivindicativa e recursos, pero sobre todo mantén a centralidade urbana que lle permite atopar -con grandes dificultades, iso si- outros traballos no corazón da cidade. Para o numeroso colectivo de poboación pensionista a centralidade significa sobre todo unha gran proximidade a servizos, se ben este colectivo demanda ante todo máis tendas pequenas mesmo no interior do Casco. A poboación transeúnte, "okupando" vivendas en semirruína, alugando tristes aloxamentos húmidos e insalubres e mesmo as familias incrementadas cunha descendencia sobrevivida no reducido espacio de vellas casas disfrutando só de "rendas antigas" de aluguer, posúen, inda así, a colaboración solidaria dos coñecidos máis cercanos e as posibilidades de accesibilidade, sen custo extra de transporte, ás máis baixas ocupacións do terciario (limpeza doméstica, hostelería, etc.).

Vivenda, saúde e traballo son unha esperanza integral do corpo social do Casco Vello. O desprazamento á periferia é acometido, en primeiro lugar, polos xoves e novas familias; coinciden nesta categoría os fillos de inquilinos con rendas antigas que non poden continuar hacinados na vivenda paterna ou materna. Con pais sen estudos e sen traballo, ou con reducidas pensións, eles tampouco tiveron moitas oportunidades de mellorar en bens técnicos e de cualificación, e os empregos en precariedade salarial son a norma. No Casco Vello, nembargantes, os alugueiros novos teñen prezos altos para a calidade dos aloxamentos, e a poboación activa con emprego troca accesibilidade por maior comodidade na vivenda. Só funciona medianamente ben o mercado de prezos relativamente baixos de aluguer para quen, sen traballo formal, non pode máis ca soportar as condicións insalubres dos habitáculos, mantendo unha certa relación cos veciños coñecidos, con "fianzas" nas tendas, con *visitas de control* por parte da asistencia social que asegura a continuidade dos subsi-

dios, mesmo -ás veces- con cercanía ós *productos prohibidos* que algúns dos seus fillos poden necesitar.

Ante a necesidade social complexa que comprende a vivenda social de baixo custo de mantemento, a cohesión nas redes socioculturais de sobrevivencia e a colocación laboral integrada na rede de servicios do centro urbano (con facilidades de transporte e sanidade, con posibles empregos no sector terciario ou no secundario do porto, etc.), atopamos unha forte fragmentación do espacio social causada polo desprazamento. A exclusión conleva á expulsión. Pero neste panorama necesítase igualmente reforza-los aspectos positivos da calidade de vida aínda existente, cun matiz diferencial con respecto ó resto da cidade, nesta comunidade urbana.

Basicamente dous: a) as estruturas de **axuda mutua** que existen (moi visibles na celebración de festas en común, dos pobres en San Antón ou dos Maios, pero tamén a cotiá, con comida, produtos da aldea regalados mutuamente, axuda nas rehabilitacións interiores que case tódolos inquilinos van facendo lentamente durante anos, colectas, etc.); b) a **autoorganización veciñal**, que ten unha longa e activa historia de cooperación e reivindicación por temas comúns, pero que tamén comunica a colectivos asociativos moi dispares (Cáritas, Boy Scouts, Cantadeiras, APA, etc.) e ofrece plataformas sólidas ós xoves con nulo capital herdado dos pais e con modestas cualificacións actuais (case un 10% de poboación desescolarizada, bandas de pequena delincuencia, moitos estudantes de FP sen saídas laborais claras, etc.). Ante o caos, pois, aparece a autoorganización. Máis ben, sempre existiu, mesmo con máis solidariedade en tempos da fame, como nos relataban dramaticamente as mulleres máis veteranas que traballaron na Ribeira (tanto no asociacionismo como nas cargas familiares de solteiras con fillos, ou solicitando subsidios, son as mulleres quen teñen gran protagonismo neste movemento vital; as prostitutas son o gran colectivo, tamén de mulleres, máis sometido e á marxe desta vida na zona inferior do Casco).

Enlazando con estes fíos está a segunda parte do noso razoamento. Se só o beneficio social directo de cada comunidade urbana pode incrementa-la medranza conxunta de toda a cidade, só os avances autoorganizativos das comunidades de base poden cohesionar-los intereses e as necesidades sociais plurais que se concitan en espazos limitados. Por esta razón, as necesidades de participación estúndanse cunha delicadeza analítica diferencial. Mesmo os barrios onde máis pobreza económica se reúne teñen a súa particular historia de pequenas experiencias de autoxestión.

Nós elaboramos unha tipoloxía de seis modos de participación que foron comprobados empírica e operativamente no Casco Vello, máis aló das evidentes autoxestións da Asociación de Veciños (presentando proxectos, ou mantendo conversas, para conquistar subvencións, cartos e favores municipais) e de entidades parroquiais ou caritativas (coas súas selectivas distribucións de comida ou roupa, por exemplo).

4.1. *Participación decisoria.*

Comprendería unha gradación entre o extremo de tomar unipersoalmente as decisións e o extremo de tomalas asembleariamente, pero sempre avaliando o poder efectivo de tomar parte nas decisións.

Deste xeito, no urbanismo do Casco Vello descubrimos un forte conflito de representatividade. O Concello foi o órgano encargado de decidir unipersoalmente sobre a aplicación do PERI, rebaixando os graos de participación acadados cando se fixo a exposición popular do proxecto no ano 1984, e instituíndo agora unha *participación simulada* dende 1993 cando unicamente se pediu ós veciños "si ou non" ós proxectos de execución xa decididos de antemán. O Concello argumenta sempre que eles deciden porque son os representantes de todo Vigo. O resto (técnicos propios, técnicos alleos e veciñanza) pode só opinar.

Pola súa banda, a comisión de urbanismo do Plan Comunitario funciona habitualmente dun xeito asembleario e está aberta a particulares e ó resto de colectivos asociados do barrio. Nembargantes, nun momento de especial conflictividade cunha obra (a rehabilitación das escaleiras de Baixada ó Forte, dende o Paseo de Alfonso) demostrou pouca flexibilidade representando á maioría de veciños descontentos coa obra, actuando autónomamente na loita desenvolvida na prensa e fracasando coa demanda principal de cambia-la pende de excesivamente inclinada da obra finalizada. Esta análise singular pretende, pois, ser tan só un caso analizador de tódalas posibilidades que se lle abren a unha participación decisoria profunda que busque representa-los intereses de toda a comunidade local, artellados, necesariamente, cos do resto da cidade.

4.2. *Participación constructiva.*

Trataríase aquí da autonomía dos axentes sociais para transformar practicamente o seu medio, oscilando entre o extremo vertical do planeamento urbano (institucional ou empresarial) e o extremo de base da autoconstrucción popular (en sentido amplo, incluíndo funcións de deseño propio e de mantemento, e mesmo de ilegalismos empresariais).

Nesta dimensión o conflito é de iniciativas e de estilos de acción práctica. Por unha banda a recente execución do PERI polo Concello máis ca desenvolver un estilo democrático de urbanismo (conciliación e conflitos, racionalización na distribución do espazo, transparencia nas actuacións territoriais con "licencias" e "publicidade", etc.), parece obedecer a unha estrutura de intereses e oportunidades políticas: os orzamentos para o Casco son escasos e as obras de rehabilitación exterior lentas de realizar, as excusas dos lugares de intervención ("bordes da antiga muralla") só xustifican -consciente ou inconscientemente- intervir nas zonas máis comerciais e ricas do barrio, anímase a capital privado selecto que coincida co espírito conservacionista do PERI a introducirse no mercado inmobiliario do Casco, etc.

As respostas veciñais, loxicamente, non pasan tanto pola pura iniciativa autoconstructiva -xa que se carece de espazos baleiros para iso e se soe respectar a legalidade, agás casos de próteses con butardas-, como pola adecuación dos seus espazos ás súas necesidades: así, á marxe mesmo da Asociación de Veciños, un colectivo organizouse para reivindicar vivenda social, a mesma AVV denunciou constantemente aqueles casos de indixencia habitacional (sonadamente en Teófilo Llorente e no Berbés), e a meirande parte dos inquilinos e varios casos de pequenos propietarios adicáronse a investir grandes aforros propios en axustar e remodelar internamente as súas vivendas (por iso é inxusto avaliar unicamente o prezo barato dos alugueres de renda antiga, xa que aí hai máis vida e diñeiro-salario do que se poida imaxinar "estáticamente").

As terceiras vías, como se pode adiviñar, pasan por máis iniciativas cidadás organizadas para acelerar e procurar aquelas intervencións en exteriores e interiores máis necesitadas. Necesítanse, pois, máis alternativas de participación constructiva á actual "autoconstrucción" dominada pola iniciativa empresarial *alegal* que conleva a expulsión de habitantes e abandono de moitas propiedades (espera de ruínas, abuso en prezos de alugueiro para casas con condicións insalubres, con escaleiras perigosas, con cubertas caídas...).

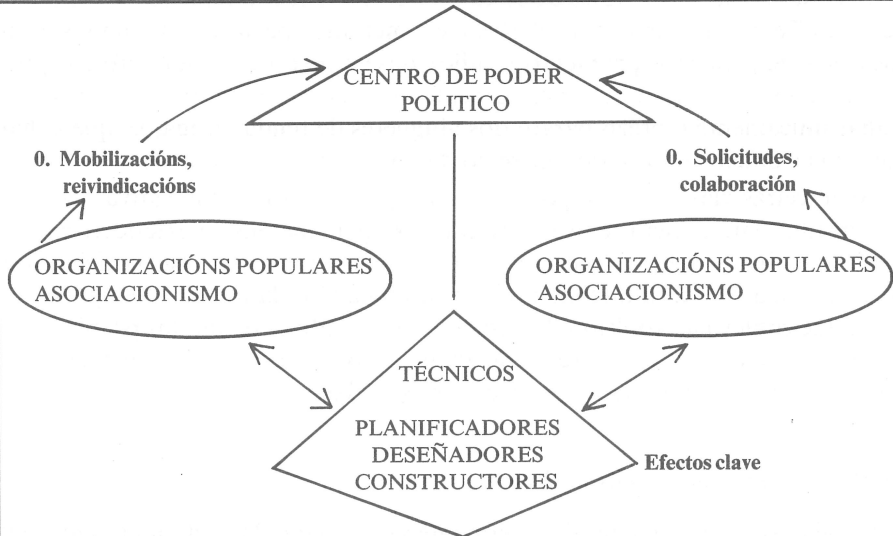
4.3. *Participación retro-controladora.*

Cecáis este é o esquema de maior interese e viabilidade de aplicación, tal como comprobamos ó traballalo cos veciños organizados. Trataríase dun control popular do planeamento urbano que desenvolve o Poder. Nun extremo de *participación imaxinativa* ou proxectiva, habería tres momentos de participar nos proxectos de deseño das obras: 1/ informando ós técnicos ó inicio do proxecto sobre a situación total do ámbito de intervención, 2/ intervindo na modificación do croquis xeral que os técnicos-arquitectos elaboran antes de definir completamente o seu proxecto, e 3/ realizando unha crítica do proxecto definitivo, que pode supor mesmo o cambio completo da idea técnica. Noutro extremo, referido ó seguimento participativo da execución dos proxectos aprobados, cabería igualmente (4/) un control crítico do desenvolvemento das obras e (5/) unha avaliación da construción final.

Curiosamente non hai regramentos participativos que contemplan tanta exhaustividade para o tipo de control popular democrático das actuacións do Poder, das súas consecuencias e das accións correspondentes segundo se chegue a un ou outros graos de crítica. Demostrouse, así, que no Casco Vello non máis que algúns dos xoves arquitectos autores dos proxectos pedían consultas iniciais ós veciños, pero xa non había logo posibilidades de mirar croquis nin de cambiar os proxectos definitivamente completados, que só se sometían a exposición pública "consultiva". Pola súa banda, o seguimento que fai o Plan Comunitario sobre as obras, amosou que os dous momentos críticos (o 3/ e o 4/) poden ser moi conscientes pero pouco efectivos para arrincar cambios de talan-

GRAFICO 6

Participación retro-controladora que amosa os distintos momentos temporais nos que as bases e asociacións cidadás poden controlar democrática e formalmente ó Poder e ós técnicos implicados no planeamento urbanístico. Este esquema ten a potencialidade de mellorar sustancialmente os regramentos participativos existentes. (Elaboración propia)

P.1 -INFORMAR ó inicio do proxecto de deseño.

> complementar, alimentar, arriquece-lo saber técnico do proxecto.

P.2 -MODIFICAR detalles do croquis xeral de deseño

> axusta-la interrelación de partes do proxecto ás visións de usos posibles.

P.3 -CRITICAR os fundamentos nos que se basea ou as solucións adoptadas polo proxecto de deseño definitivo

> esixencia de facer outro novo proxecto, voltar a principar...

P.4 -CONTROL CRÍTICO do proceso de execución do proxecto (obras en marcha)

>> exemplo e advertencia para futuras obras (ineficacia inmediata); modificación de elementos, disparándose custo (eficacia).

P.5 -AVALIACIÓN e supervisión do espazo final construído

te no Poder ou para instituír no futuro xeitos máis comprensivos de actuar na aplicación formal do planeamento.

4.4. *Participación co-xestionista.*

Aquí a clave está nos procesos de cooperación razoable (máis ca racional), rápidos, consensuais e operativos. Concédese un papel de especial representación cualitativa, máis ca cuantitativa, ás minorías activas preocupadas polo seu entorno e implicadas directamente nel. Trataríase de co-xestionar publicamente os proxectos decididos mediante a discusión de propostas flexibles e a computación prospectiva dos efectos das devanditas propostas.

Máis concretamente, Concello e Plan Comunitario co-xestionaron moi eficazmente a realización do noso estudo sociolóxico. O noso equipo investigador a penas tivo unha gran participación co-xestionista co Concello polos ouvidos xordos que este facía ás nosas propostas de intervir prioritaria e "populistamente" nas catro zonas máis deterioradas do barrio (Ferrería, Santiago, Poboadores e Chao). Nós co Plan Comunitario si establecimos bos canais de co-xestión facendo consultas mutuas periódicas e discutindo propostas que ían xurdindo dos datos obtidos.

Neste senso, non é doada unha participación deste tipo se non existen canais comunicativos, espazos de discusión, vontades de flexibilización de posturas e unha pouco descarnada loita pola lexitimidade dos grupos (a representatividade dos propios intereses, a non discusión dos propios saberes e prexuízos, etc.). Dende o noso punto de vista, esta participación facilítase cunha relevante auto-análise do grupo investigador, a poder ser xunto ás auto-análises dos grupos con máis intereses materiais nos conflitos urbanísticos.

4.5. *Participación descentralizadora.*

Para que os órganos centralizadores por antonomasia legal redeleguen tarefas e funcións administrativas cara a organizacións de base, argúense sempre problemas de financiamento e de persoal (voluntario). Noutro extremo dunha total autoxestión teríamos bos mecanismos de autofinanciamento e traballo persoal remunerado (cos chamados "liberados"), para xestionar aquelas tarefas ingratas para as administracións (como son actualmente algunhas tarefas de asistencia social) ou arrincadas reivindicativamente por entidades cidadás (o medio ambiente ou o patrimonio histórico, por exemplo).

O punto máis interesante de narrar aquí é o referido á reivindicación veciñal do Casco por conquistar unha pequena oficina de xestión urbanística, de pequena envergadura burocrática e con lugar para entidades financeiras sen grandes intereses inmobiliarios na zona. Por contra, o máis que aceptou o Concello de-

legar (a parte das típicas subvencións ás actividades culturais da Asociación de Veciños ou ás actividades de sanidade e prevención de drogodependencias do Plan Comunitario) foi a elaboración de panfletos informativos sobre as curtas axudas legais existentes para a rehabilitación. Tarefa esta que, ademais, xa viñamos levando a cabo informalmente mesmo os propios investigadores.

4.6. *Participación implicativa.*

Nesta derradeira dimensión dos fenómenos participativos tirados da análise da evolución sociourbanística no Casco Vello, atopamos unha devolución especular que serve de autocrítica para as organizacións veciñais, tanto como para sociólogos e sociólogas. A implicación externa consiste en extende-los círculos de organización veciñal preocupada pola xestión rehabilitadora do barrio.

Por unha parte destacámo-las diferencias entre o tipo de xente realmente organizada no Plan Comunitario e a composición maioritaria do Casco Vello, con máis mobilización por parte dos estratos superiores das clases medias-baixas do barrio: a xente con máis cualificación, hábitos culturais máis formais (lectura da prensa, por exemplo), emprego asalariado máis estable, etc. O cal, lóxicamente, invita a contactar e integrar a máis sectores partícipes dos problemas xerais do resto de grupos.

Fronte a esta endogamia típica e coñecida, a laboura da propia investigación sociolóxica podía, e así se tentou facer, tornar participativas e implicativas ás propias técnicas de investigación. Así, para aplica-las técnicas (enquisa, entrevistas, chamadas, transcricións, contactos, convocatoria de asembleas, etc.) precísase xente. E esta xente pode experimentar un novo contacto co seu barrio relacionándose dun xeito alternativo coa veciñanza, facendo preguntas e comentando algúns dos problemas suxeridos polo estudio sociolóxico.

Sen chegar a unha total auto-investigación cidadá, que sería un revolucionario xeito de participación crítica e práctica, si se mirou posible avanzar na multiplicación intergrupala da información dispoñible. Isto, pois, en clara oposición ás tendencias endogámicas de relación dentro dos grupos e como resposta á tendencia a monopoliza-la información por parte da xente con máis habilidades culturais (na que estamos atrapados, en primeiro lugar, os propios técnicos universitarios).

Toda esta dimensión conduce a engadir un criterio de máis forza social para comprender cales son as necesidades sociourbanísticas dunha empobrecida e castigada comunidade urbana: as necesidades sociais que afectan á xeralidade do barrio adquiren materialidade non só pola definición institucional ou sociolóxica que delas se faga, senón polo movemento que lle impriman as **necesidades de participación e autoxestión** dos grupos activistas por mellora-lo seu contorno. Sen política democrática de base non queda senón autoritarismo e

necesidades individuais, parciais. Por iso, custa imaxinar unha política urbanística que non contemple dar pulo ás necesidades de participación contra as condicións urbanas da non participación, como mecanismo de integra-las necesidades sociais máis globais e que procuren o avance inmediato dunha comunidade primeiro, e do resto da cidade despois⁹.

5. Do Concello como panóptico dos pobres ó 'Plan Urban' como democracia do mercado.

"O poder debía ser visible e inverificable. Visible: o detido terá sen cesar ante os ollos a elevada silueta da torre central de onde é espiado. Inverificable: o detido non debe saber xamais se naquel momento se lle mira; pero debe estar seguro de que sempre pode ser mirado. A cidade apestada ofrecía un modelo disciplinario excepcional: perfecto pero absolutamente violento; á enfermidade que aportaba a morte, opoñía o poder a súa perpetua ameaza de morte. O Panóptico, polo contrario, ten un poder de amplificación; se acondiciona o poder, queres facelo máis económico e máis eficaz, non é polo poder en si, nin pola salvación inmediata dunha sociedade ameazada: trátase de volver máis fortes as forzas sociais - aumenta-la produción, des- envolve-la economía, difundi-la instrucción, eleva-lo nivel da moral pública; facer medrar e multiplicar."

(Michel Foucault)

Para rematar este traballo gustárame facer algunhas reflexións sobre o que se lle aveciña ó Casco Vello de Vigo. Non vou trata-las alternativas de acción cidadá que máis ou menos poden vislumbrarse entrelañas das anteriores análises, e que as mesmas organizacións do movemento urbano está a sacar cíclicamente na prensa. En lugar disto, a nota de cor na actualidade está sinalada pola concesión do Plan Urban dos fondos europeos de compensación coas zonas máis "desfavorecidas" -por falar tan eufemisticamente como se fala nos documentos institucionais-. O PERI deixa paso ou intégrase no URBAN, pero pouco nos fai supor que o modelo de participación popular e a satisfacción das necesidades sociais do barrio vaian mudar significativamente.

9.- Como se pode imaxinar, a elaboración complexa e orixinal destas dimensións participativas non sería posible sen a débeda que temos con algunhas fontes teóricas imprescindibles para o tema. En especial, podemos lembrar aquí as seguintes: Acosta (1992), Alexander et al. (1980), Allen et al. (1978), Villasante e Alberich (1993), Sánchez (1991), Lapassade (1980) e Fals Borda (1985). Igualmente, no noso estudio extendemos teoricamente o concepto sociolóxico de participación que empregamos, en tanto que un proceso social diverso (de opinións, organizacións, decisións, reivindicacións, etc.), *material*, gradual, político, colectivo e artellado en base a obxectivos concretos. No plano sociourbanístico, poderíase sintetiza-la participación en xeral con vistas á apropiación colectiva dos espazos, do hábitat, e isto, como todo proceso participativo, implica serios problemas de conflitos interpersoais, de implicación, organización e comunicación, que nas páxinas anteriores se tentou abarcar somera e contextualizadamente.

Habería que voltar á historia e ás estruturas para considerar cal é o clima cultural predominante ante a avalancha -relativa, xa que se intenta por parte da administración municipal xustificar partidas orzamentarias xa gastadas- dos cartos europeos. A imaxe do panoptismo non é unha elección arbitraria.

Panoptismo implica vixilancia e control extra (*pluspoder*) por parte do Poder. Canto máis pobre e *desviada* das normas dominantes é unha poboación, máis perigo e consecuente preocupación para a autoridade supón o espacio que ocupa. O atravesamento de viais que fracturaron ó barrio no pasado, completouse coa destrucción de edificios singulares (os baños, os mercados, etc.), coa introducción das aberracións constructivas que heteroxeneizaron anomicamente á relativamente homoxénea (ver notas anteriores) poboación residencial anterior (ver edificios de Asefal, da praza da Princesa, do Chao, de todo Cánovas e Teófilo Llorente, etc.), e que culminou coa inclusión do xigante ameazador do Concello: obra franquista que rematou coas ruínas do castelo de San Sebastián e que anunciaba as inminentes intencións de eliminar definitivamente o burato negro da Ferrería, barrio de putas, deixando un bonito lugar de investimento inmobiliario en altura.

Non é cuestión de nostalxia nin de *revival*, senon de conciencia histórica e social. No pasado, declarábanos unha vella muller da Ribeira, ían pedirlle elas vestidos ás prostitutas. Agora, "as pobres...", sofren o dobre sometimento de prezos inxustos de alugueiro nunha edificación ruínosa, ademais dun cambio profesional onde alternan especialmente cun mercado máis empobrecido e criminalizado pola droga dentro dos mesmos locais onde traballan. Outro veciño comentábanos o interese do propietario do seu bloque por venderlle definitivamente o edificio a unha desas mafias que operan ós pés do altivo edificio consistorial. A outra zona lindante e con grandes carencias económicas, laborais e relacionais, sobre todo coa parte baixa e máis clásica do Casco, é a da rúa Santiago. En igual fase de extinción, expulsión e desestructuración das poucas redes de solidariedade veciñal que inda quedan, pode vivir a implantación colateral dunha nova comisaría sofisticada. O Plan Urban contempla este proxecto como extensión dos tentáculos panópticos polo barrio, en lugar dun planeamento urbanístico con forte tinte social, no senso aquí argumentado.

Nin sequera no Urban se contempla paliar a desestructuración que este período do capitalismo está causando ás clases baixas, procurando, por suxerir unha alternativa, a súa inclusión na xestión dos equipamentos a instalar e recalizando os cartos europeos en proxectos de cooperativas de vivenda, servizos domésticos comúns e locais asociativos que manteñan, polo menos, o grao autoorganizativo do barrio. Moi pola contra, a modernización económica supón unha visión de cidade cunha gran cegueira de comprensión sobre o que é realmente o desenvolvemento local e endógeno. E con máis miopía tratándose do centro histórico tan doado de confundirse mesturadamente co centro de negocios (CBD: *central business district*, na terminoloxía xeográfico urbanística).

A vivenda, curiosamente, é unha materia reservada, censurada e top secret, na aplicación do Urban.

Para a concesión das devanditas axudas monetarias (uns 1600 millóns de pesetas europeas e uns 700 millóns a aportar polo concello, e falo agora de memoria, con perdón pola posible inexactitude) xustificouse a crítica situación de pobreza, exclusión e marxinalidade da xente. Para o uso desas axudas a vivenda e o traballo dos pobres poden verse desprazados de ubicación e, sobre todo, do nicho social que lles acollía non só en vivendas relativamente precarias -pero adaptadas xenuinamente en moitos casos-, senon tamén con accesibilidade, solidariedade e identidade. A aceleración dos procesos de "gentrification" comentados, substitución por clases medias e altas, non é negativa en sí, pero é unha consecuencia lóxica dunha rehabilitación con exclusivos criterios de rendibilidade económica da propiedade. Os efectos desta liña de actuación foron, noutras cidades, os de deixar elegantes edificios-museo case baleiros pola falla de demanda con eses niveis de prezos e expectativas, e a total creba da precaria cohesión social dos centros históricos, xa que as clases altas non teñen tempo nin necesidade de reivindicar informalmente o que desexan: ou sexa, non tenden a asociarse máis que profesionalmente. Por suposto, os "yuppies" que fican no centro bohemio da cidade son aqueles sen fillos.

Os pobres dos (ex)kioscos do Paseo de Alfonso, os que venden "La Farola", os que reciben RISGAs (Renda de Inserción Social) ou os que pernoctan nos pisos abandonados deica o seu derrubo definitivo, verán aínda máis abisais as fronteiras entre as subáreas do barrio e entre os colectivos. A súa política da pasividade tamén é un xeito de protesta, pero apagarase definitivamente coa súa eliminación física do espacio "remodelado". Eles, por exemplo, non van atopar unha cadeira de discusión na mesa participativa que o Urban está obrigado a instituír. Con máis dificultades, os seus fillos semidelinquentes tampouco van atopar redes de axuda ou representación nos proxectos de futuro reconstructivo do barrio: a eles interésanlles, máis cá ninguén, oportunidades de traballo, vivenda e saúde, que o seu fracaso escolar en arquitecturas escolares carcelarias como a da escola do Picacho, non é senón arrastre da desescolarización dos seus pais.

É importante, pois, chamar a atención sobre eses mecanismos participativos que existe a aplicación do Urban e sobre as oportunidades laborais que abre a aplicación dos proxectos nel contidos. En primeiro lugar hai que preguntarse quen son os actores invitados a participar, porque son máis os colectivos sociais implicados (residentes e semiresidentes) cós empresariais, por exemplo, cousa que ó mellor non está nas miras de quen xestione o Plan. En segundo lugar, non basta a representatividade ampla dos colectivos (nivel da relación) para afondar en tódalas dimensións posibles de participar e acadar altos graos de autoxestión (nivel do contido). Pode mesmo non interesar mollarse demasiado en proxectos completamente insulsos en base ó xuízo que proporciona ter unha visión das necesidades xerais do barrio. En terceiro lugar cabe pensar

nunha dinámica participativa en evolución temporal, con posibilidades de seguimento, críticas e rectificacións. Mesmo pode darse a inclusión de novos colectivos (estudiantes universitarios, por exemplo) que atopen no barrio modos de vivir e cooperar en común, descoñecidos antes da aplicación do Urban. Esta flexibilidade, democracia interna cotiá e interese polo medrío endógeno do barrio, poden arrequentar exemplarmente a todo Vigo.

A alternativa da inactividade e da simple oposición veciñal ó Urban pode ser consecuente e racional, pero de ser ineficaz deixaría ó Urban aplicar unha simple democracia do mercado que, como se sabe, é radicalmente desigual e nada xeradora de liberdade ás clases populares. É dicir, o protagonismo do Urban non pode deixarse á iniciativa privada empresarial. Máis ben poden subordinarse eses intereses, como os da propiedade inmobiliaria que tradicionalmente alugou a baixo custo as "súas" segundas casas (voluntariamente ou non) e como no exemplo da nosa propia investigación sociolóxica desenvolvida (sen renunciar a participar no crecemento do barrio, pero sen aproveitarnos economicamente dos "impostos" derivados del), para multiplicar cohesionadamente, e non individualizadamente, os modos de participación e resistencia cidadá na xestión urbanística "integral". As empresas tamén poden integrarse nese modelo, pero isto supón comprender o ecosistema social e cooperar no beneficio xeral. Supón, pensamos, democracia participativa¹⁰.

Para pecha-lo círculo desta reflexión quero deixar unha metáfora que sintetice o que é, na miña opinión, un estilo participativo de facer socioloxía urbana. Refírome á metáfora da cebola. En efecto, investiga-la complexidade dunha poboación, dos seus grupos en conflito, relación ou distancia, non é ir pelando as distintas capas interrelacionadas desa realidade. Ó final, como se sabe, non queda nada, quizáis densos informes e artigos de revista, pero non utilidade social directa. Un, modestamente, cre que o coñecemento que busca esa utilidade debe integrarse en prácticas por transformar simultaneamente a realidade que investiga, e así nunha espiral contínua, que remata cando a xente que paga e se aproveita dese estudio así o decide. Seguindo coa cebola, pois, isto quere dicir que máis ca pelar a realidade diseccionando as sucesivas capas -tal como se fai nos laboratorios das ciencias duras-, do que se trata é de ir mirando como medran esas capas, aprender desa historia e dos elementos observados e, sobre todo, axudar a cultivar máis cebolas, máxime cando os fenómenos participativos cidadás de base son de tanto interese por mante-la vitalidade e o patrimonio arquitectónico popular do barrio, como sucede aquí no Casco Vello¹¹.

10.- Un par, entre tantas outras, das exposicións sistemáticas que contraponen democracia de mercado e democracia participativa, pode consultarse nas obras de C. B. Macpherson (1982) e de C. Offe (1992).

11.- En contra do que dera a entender o ex-alcalde C. Príncipe na prensa, foron varias das informacións elaboradas polo noso equipo de investigación (sociólogos e arquitectos, por entón) as que se empregaron para solicita-lo Plan Urbán á Comunidade Europea. É a partir deste coñece-

Bibliografía.

- AA.VV., (1993), 'La I.A.P.', Documentación Social, n°92.
- AA.VV., (1995), 'La Investigación-Acción-Participativa. Métodos de Investigación Social con los Movimientos Sociales para el Desarrollo Local', Red CIMS, Madrid.
- Acosta Bono, G., (1992), 'La participación pública en el urbanismo', Junta de Andalucía, COPT, Sevilla.
- Alabart, A., García, S., Giner, S., (comps.), (1994), 'Clase, poder y ciudadanía', S.XXI, Madrid.
- Alexander, Ch., et al., (1980), 'Un lenguaje de patrones. Ciudades. Edificios. Construcciones', Gustavo Gili, Barcelona.
- Allen, E. (ed.), (1978), 'La casa otra. La autoconstrucción según el MIT', Gustavo Gili, Barcelona.
- Alvarez Mora, F., (1979), 'Madrid: las transformaciones del centro-ciudad en el modo de producción capitalista', COAM, Madrid.
- Alvarez Mora, A., Roch, F., (1980), 'Los centros urbanos', Nuestra Cultura, Madrid.
- Asociación de Vecinos La Corrala, (1994), 'Sugerencias Nuevo Plan de Ordenación Urbana', Madrid.
- Busto, D., (1991), 'Política de rehabilitación de viviendas', El Nudo de la Red, n°17, Madrid.
- Campos Venuti, G., (1981), 'Urbanismo y austeridad', S.XXI, Madrid.
- Castells, M., (1986), 'La ciudad y las masas', Alianza, Madrid.
- De Oliveira, P., Marconi, F., (1978), 'Política y proyecto. Una experiencia de base en Portugal', Gustavo Gili, Barcelona.
- Fals Borda, O., (1985), 'Conocimiento y poder popular', S.XXI, Bogotá.
- Garrido, J., (1994), 'Vigo. La ciudad que se perdió. Arquitectura desaparecida. Arquitectura no realizada', Diputación de Pontevedra, Pontevedra.
- Gaviria, M., Laparra, M., et al., (1990), 'Vivienda social y trabajo social', Popular, Madrid.

mento das condicións do Plan e da recente distribución orzamental feita polo Concello en base ás liñas marcadas por esas condicións, como elaboramos aquí esta proposta de reflexión crítica e constructiva. Nembargantes, xa estamos a suxerir ás partes máis implicadas (sobre todo Plan Comunitario e Concello) que tenten artellar algunhas das nosas suxerencias de acción en equipamentos (centros de emprego, centro de mulleres, tratamento de drogodependencias, etc.) e ordenamento (peatonalización en certas partes, subvencións moi xenerosas á rehabilitación privada de vivendas, solo público, conservación da Panificadora con novos usos, etc.) que xa coñecen, coas vontades políticas que lle din imprimir á aplicación do Urban (descentralizar aspectos informativos do mesmo por medio de obras de teatro, por exemplo, como sabemos por parte dalgún mandatario municipal; a mesa de participación realmente plural, etc.).

- González, J.J., (1992), 'La construcción empírica de las clases sociales', en *Política y Sociedad*, n°11, Madrid.
- Goyette, G., Lessard-Hébert, M., (1988), 'La investigación-acción. Funciones, fundamentos e instrumentación', Laertes, Barcelona.
- Gudynas, E., Evia, G., (1992), 'Ecología social. Manual de metodologías para educadores populares', Popular, Madrid.
- Harvey, D., (1977), 'Urbanismo y desigualdad', S.XXI, Madrid.
- Ibáñez, J., (comp.) (1990), 'Nuevos avances en la investigación social: la investigación social de segundo orden', Anthropos, Barcelona.
- Keller, S., 'El vecindario urbano. Una perspectiva sociológica', S.XXI, Madrid.
- Lapassade, G., (1980), 'Socioanálisis y potencial humano', Gedisa, Barcelona.
- Leonardo, J.J., (1989), 'Estructura urbana y diferenciación residencial: el caso de Bilbao', CIS-S.XXI, Madrid.
- Lisón, J.C., et al. (1993), 'Espacio y cultura', Coloquio, Madrid.
- Lynch, K., (1985), 'La buena forma de la ciudad', Gustavo Gili, Barcelona.
- Llés, C., (1991), 'Planteamiento y primeros resultados de la investigación sobre formas de vida en Madrid: la ciudad desigual', *Ciudad y Territorio*, n°88, MAP, Madrid.
- Macpherson, C.B., (1982), 'La democracia liberal y su época', Alianza, Madrid.
- Manzanos, C., (1992), 'Desigualdad, pobreza y marginación social en Euskadi', Gakoak, Donostia.
- Martínez, M., Pérez, S., Gómez, A., (1995), 'O Casco Vello de Vigo: identidad social e utopías de participación urbana', Concello de Vigo, Vigo.
- Minaudo, V.S., (1988), 'Proyectos de desarrollo y las ciencias sociales: un ejemplo boliviano', *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, UNESCO.
- Mingione, E., (1994), 'Polarización, fragmentación y marginalización en las ciudades industriales', en Alabart et al.
- Montañés, M., (1995), 'Contribución a la teoría y práctica de la Investigación Participada', V Congreso español de sociología, FES, Granada.
- Offe, C., (1992), 'La gestión política', Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, Madrid.
- Pereiro Alonso, J.L., (1981), 'Desarrollo y deterioro urbano de la ciudad de Vigo', COAG, Vigo.
- Pino Vicente, D., (1994), 'Aspectos socioeconómicos da revitalización dos cascos históricos: ¿sobrebeneicios ou custos engadidos?', en *Análise Empresarial*, n°21, Vigo.

- Sánchez Alonso, M., (1991), 'La participación: metodología y práctica', Popular, Madrid.
- Sobrino, E. et al., (1989), 'De la Investigación Interdisciplinaria a la Acción Participativa. Trabajo familiar y niveles de conciencia en el medio rural', CIDER-Humanitas, Buenos Aires.
- Souto, X.M., (1990), 'Vigo: cen anos de historia urbana (1880-1980)', Xerais, Vigo.
- Villasante, T.R., et al., (1989), 'Retrato de chabolista con piso: análisis de redes sociales en la remodelación de barrios de Madrid', IVIMA/SGV/Alfoz, Madrid.
- Villasante, T.R., Alberich, T., (1993), 'Experiencias de participación ciudadana en municipios: análisis y propuestas', Alfoz, n°104-105, Madrid.
- Zamosc, L., (1987), 'Campesinos y sociólogos: reflexiones sobre dos experiencias de investigación activa', en M.C.Salazar (ed.), (1992), 'La Investigación. Acción Participativa. Inicios y desarrollos', Popular-OEI-Quinto Centenario, Madrid.
- Zárata, A., (1991), 'El espacio interior de la ciudad', Síntesis, Madrid.

SUMMARY: Within the framework of a wider socio-urbanistic study we put down here the example of the role resident participation can play in urban planning. This participation acquires the status of social necessity: it is the means by which the least favoured social class guarantees its resistance to being excluded socially or even to being physically expelled out to the periphery of the city. We also systematize the different dimensions of the participation, differentiating six: decision-making participation, constructive participation, retro-controlling participation, co-management participation, decentralizing and implicative participation.

FONDO FORMACION

EXPERIENCIA NA INNOVACIÓN UNHA OFERTA CON FUTURO

- UNHA OFERTA FORMATIVA AMPLA, FLEXIBLE E CONTRASTADA
- PARTICIPACIÓN EN PROGRAMAS DA U.E.
- ELABORACIÓN DE PLANS FORMATIVOS A MEDIDA PARA AS EMPRESAS
- EXECUTOR DE PROGRAMAS DA FUNDACIÓN PARA A FORMACIÓN CONTINUA (FORCEM)
- CONVENIOS CON INSTITUCIÓNS XUNTA MNº. TRABALLO INEM UNIVERSIDADE ETC.
- NOVAS TECNOLOXÍAS SISTEMAS ANOVARORES DE XESTIÓN FORMACIÓN TECNOLOXÍAS DE BASE
- 16 CENTROS PROPIOS EN 8 COMUNIDADES AUTÓNOMAS
- FORMACIÓN PARA OS CONTRATOS DE APRENDIZAXE

XESTIONAMOS O PROXECTO **ALIM**
(ASESORAMENTO INDIVIDUALIZADO PARA A MULLER)

PROMOVIDO POLA XUNTA DE GALICIA
(CONSELLERÍA DE FAMILIA, MULLER E XUVENTUDE)

OS NÓSOS CENTROS EN VIGO

CENTRO DE FORMACIÓN
INTEGRADA O'FREIXIÑO
Dr. Corbal, 51
Tel.: (986) 37 71 91

CENTRO DE FORMACIÓN
OCUPACIONAL CABRAL
Avda. do Tranvía, 2
Tel.: (986) 37 76 12